

FRAUHAMMER KRISZTINA

ORCID: 0000-0003-0676-7387

Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma – Magyar Zsidó Levéltár és Múzeum Szegedi telephelye,
levéltáros

Modernitás és modernség a mindennapokban és a helyi életvilágokban a Taussig napló-hagyaték tükrében

Absztrakt

A dolgozat egy sajátos forráskorpusz felhasználásával mutatja be a 20. század első évtizedeinek modernitását. Egy szegedi művészetpártoló, alkotó és a művészeti életet szervező mérnök műtermének vendégkönyvi bejegyzéseiből válogat, hogy bemutassa a mindennapok, helyi életvilágok perspektíváján keresztül a korszak több újszerű és meghatározó jelenségét. Ezek között foglalkozik a pszichoanalízissel és egyetlen szegedi analitikusával, Rapaport Samuval, a reformpedagógia és életreform irányzatok szerepével, valamint a modern mozgásművészet és a Bauhaus újító törekvéseivel. Végül a modernizmus destruktív hatásait keresi a vendégkönyvek bejegyzéseinek a hátterében.

Kulcsszavak: napló, Bauhaus, pszichoanalízis, életreform, holokauszt

Abstract

This article presents modernity in the first decades of the 20th century using a unique source corpus. It draws on entries from the guestbook of an artist, patron of the arts, and engineer who organized the art scene in Szeged to present several novel and defining phenomena of the era from the perspective of everyday life and local communities. Among these, it deals with psychoanalysis and its only practitioner in Szeged, Samu Rapaport. It also examines the role of progressive

education and life reform movements, as well as the innovative endeavours of modern movement art and the Bauhaus. Finally, it searches for the destructive effects of modernism in the background of the guestbook entries.

Keywords: diary, Bauhaus, psychoanalysis, life reform, Holocaust

A modernitásról folytatott tudományos diskurzusokban többen megfogalmazták már azt az elképzelésüket¹, hogy bár a modernizáció globálisan elterjedt változási forma a 18. század óta, annak megvalósulása helyenként eltérő. Ez azt jelenti, hogy nem létezik univerzális modernizációs modell, a történeti, politikai és kulturális környezet különbségei alapvetően befolyásolják, milyen formát ölt egy adott társadalomban és kultúrában. Ezért a modernitás nem egységes, hanem sokféle, azaz lokálításonként különböző „konstellációkban” valósul meg.² Ezek a konstellációk nem csupán a gazdaságban, intézményi rendszerek átalakulásában ragadhatóak meg, hanem akár mindennapi gyakorlatokban, életmódban, az egyént körülvevő életvilágok formálásában és a világról alkotott jelentések rendszerében is.³ A modernitás tehát kulturális konstrukció, amelyet a különböző társadalmak saját történeti és kulturális körülményeik szerint értelmeznek és élnek meg. Charles Taylor „patchwork solutions”-ként írja le ennek formáit: ezek a helyi hagyományokhoz igazodó, mozaikszerű válaszok a modern kihívásokra.⁴ A sokféle modernitás elmélete azt is hangsúlyozza, hogy nemcsak térben (régiók szerint), hanem társadalmi csoportonként és a társadalmi élet különböző területein is eltérően zajlik a modernizáció. Egyes rétegek aktívan alakítják a modern társadalmi rendet, míg mások kritikusan viszonyulnak hozzá. A modernizáció „sebessége” is különböző lehet a politikában, gazdaságban vagy a mindennapok szintjén – még egy adott társadalmon belül is.⁵

Jelen írás nem a modernitás ezen elméleti kérdéseivel foglalkozik, sokkal inkább egy konkrét példát szeretne felmutatni a sokféle modernitás globális hatásaitól sem mentes lokális konstrukciójára. Új, korszerű és divatos jelenségek

1 Niedermüller – Horváth – Oblath – Zombory szerk.: *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban.* 2017.

2 Niedermüller: *Sokféle modernitás: perspektívák, modellek, értelmezések.* 2017. 12.

3 Erről bővebben lásd Taylor: *Modern társadalmi imaginációk.* 2017. 34–70.

4 Charles Taylor kifejezését és az ahhoz kapcsolódó elképzeléseit idézi Niedermüller: *Sokféle...* 2017. 12.

5 Niedermüller: *Sokféle...* 2017. 15.

megmutatkozásait vizsgálja egy konkrét helyen (Szegeden), egy konkrét időszakban (1917 és 1935 között) és egy konkrét társadalmi csoport (vidéki városi zsidó nagypolgárság) és annak egyetlen tagjának (Tardos-Taussig Ármin) hétköznapi életvilágaiban. Nem a kijelölt korszak gazdasági, társadalmi és politikai állapotának modernizálódására fókuszál, hanem arra, ahogy egy entellektüel városi polgár és körei a korszerűt, az újat keresik a művészetekben, a szellemi életben, az egyéni önmegvalósításban. Honnan merítették mintáikat? A helyi szegedi zsidó közösséghez való tartozás milyen szerepet játszott mindebben? Élen jártak, irányt mutattak, vagy éppen különutasok voltak?

A kérdések megválaszolásához egy, a Szegedi Zsidó Hitközség Archivumának családtörténeti kiállításához felhasznált naplóhagyaték szolgál forrásul.⁶ Tulajdonosa a temesvári származású, izraelita Tardos-Taussig Ármin (1874–1936) volt, aki műszaki tanulmányai után Szegedre került a vasúthoz mérnökként, és házasságot kötött a szintén izraelita Pollák Lilivel. Ifjú titánként tehát Szegeden vert gyökeret, és rövid időn belül oszlopos tagja lett a helyi zsidó Hitközségnek. Később a helyi szociáldemokrata pártban is feladatokat vállalt, ezáltal pedig a városvezetésbe is bekerült. Leginkább azonban grafikusként, tervezőként, a helyi művészeti élet „motorjaként” szerzett nevet magának. Középiskolás kora óta képezte magát, Temesvár után Budapesten és Bécsben tanult festeni, sőt Heller Ödön társaságában a nagybányai festőkolónia szabad iskolájában szintén megfordult. Bejárta Európát,⁷ tervezett, gyűjtött, írt és szervezte a város pezsgő kulturális életét, ahol mindent dokumentált, fotókkal örökölt meg. Háza udvarán kis műtermet rendezett be, és 1917-ben egy vendégkönyvet helyezett ki. Aki megfordult ott, nagy valószínűséggel nem távozott bejegyzés nélkül; aki pedig nem vendégeskedett a művész házában, ahhoz maga Taussig vitte el beíró könyveit. 1935-ig gyűltek a bejegyzések, megtöltve öt vaskos könyvet.

Már pusztán ez az öt könyv és keletkezése is magában hordoz bizonyos, a modern korhoz kapcsolódó sajátosságokat. A kultúrtörténészek szerint ugyanis a 19.

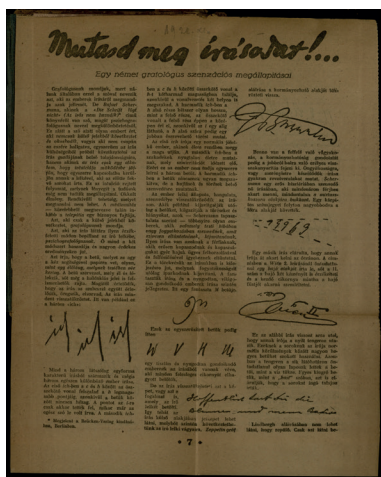
6 A naplók az *Eltűnt családok nyomában – Taussig Ármin és családja* című, 2023-ban a szegedi Új Zsinagógában megrendezett kiállítás apropóján kerültek a Szegedi Zsidó Hitközség Archivumának (a MILEV telephelye) a látókörébe. Fizikai valójukban a Taussig család Bécsben élő leszármazottjánál vannak, de a naplóhagyaték teljes anyaga elérhető digitálisan a szegedi Somogyi Károly Megyei Könyvtár honlapján: <http://ekonyvtar.sk-szeged.hu/jadox/portal/> (letöltés ideje: 2025. június 15.) A naplókról bővebben lásd Frauhammer szerk.: *A művész kitárt ajtaja*. 2024.

7 Európai útjai során bejárta a jelesebb zsidó temetőket és három vaskos könyvben készített sírkövekről szabadkézi vázlatokat, leírásokat, néhol fotókat. A kivételes dokumentáció a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményében található.

században meginduló gyűjtőszenvedélyt az autogramok iránt a (világ)sztárok, az írógépek és a képtávíró megjelenése, valamint az új (pszeudo)tudomány, a grafológia, azaz az íráskép pszichológiai célú elemzésének népszerűvé válása inspirálta.⁸ Taussig öt impozáns, érdekességek sokaságát rejtő albuma és az első kötet végére beragasztott grafológiai szakcikk-kivágat ékes bizonyítéka annak, hogy Tardos-Taussig Ármin e tekintetben is élen járt, és követte a kor divatját.

1. kép Taussig Ármin vendégkönyvei

2. kép Kádár Imre grafológiai szakcikke 1928-ból. A kivágat egy könyvismertetés Rafael Schermann Der Schrift lügt nicht című munkájáról. Schermannnt pszichografológus művésznekn tartották, akinek írásai alapján megelevenedtek a személyek, 1. Könyv/oldalszám nélkül

⁸ Balázs Zsuzsanna: *A több hullámban fertőző autografománia*. 2022.

Az 1500 oldalnyi naplóhagyatékban feljegyzések, fotók, újságkivágatok, jegyek, brosrák, meghívók sorakoznak, mintegy időkapszulaként szolgálva a korszak egyik legmodernebb szemléletű hazai zsidó közösségéről, a modernizálódó vidéki város mindennapjairól, politikai életéről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és színházi eseményeiről és egy, a világ dolgaiban naprakész, neológ izraelita polgárról.

A naplóhagyaték által kijelölt időszak, hely és társadalmi csoport

A hagyaték keletkezésének tágabb időszaka a kiépülő modern államiság korszaka, amely Szeged tekintetében különösen is meghatározó szerepű, hiszen az 1879-es nagyárvíz után, ekkorra formálódott ki modern városképe. Ebben ötvöződött a szecessziós jegyeket mutató palotás belváros; a Trianon után Kolozsvárról ide költöző egyetemnek épített új épületegyüttesek; és a két meghatározó szakrális épület: a katolikus fogadalmi templom és a helyi neológ közösség zsinagógája. Több fontos ipari létesítmény is épült⁹, kialakult a korszerű körutas úthálózat, kisvasút vezetett a környező tanyavilág központjaiba, és az ekkor nyíló új kultúrpalota (a mai múzeum), fürdők, úszóházak stb. mind-mind hozzájárultak a város modern önképéhez. A naplók bejegyzései azonban nemcsak ezt az urbanizációs fejlődést dokumentálják, hanem jól kirajzolódik az a társadalmi kontextus is, amelyben elhelyezhetők a megőrkített események és személyek. Láthatóvá válik a helyi zsidó iparosok, bankárok, mérnökök, gyártulajdonosok, művészek, újságírók, irodalmárok, színészek sűrű és szoros kapcsolati hálója. Ők azok, akik – az emancipáció után lehetőséget kapva a gazdasági, politikai és társadalmi szerepvállalásra – kiemelkedően aktívan közreműködtek a modernizálódó Szeged kereskedelmi, iparosítási, közlekedési, kulturális, művészeti átalakításában.

Már ez a tény is mutatja, hogy a szegedi zsidó közösség legvirágzóbb korszakához tartoztak ezek az évtizedek. Ekkor érte el legmagasabb létszámát a városban a zsidóság, az 1920-as népszámlálási adatai szerinti 6954 főt, ami a városi lakosság 5,8%-a volt akkor.¹⁰ 1903 óta már állt a neves építész, Baumhorn Lipót (1860–1932) által tervezett új zsinagóga, amely Európában is tiszteletet parancsoló méretével a helyi izraelita vallásúak társadalmi súlyát szimbolizálta, újkori

⁹ Így például a Pick szalámigyár, a Kendergyár, a Gyufagyár, a Back Bernát-féle malom.

¹⁰ N.n.: *Az 1920. évi népszámlálási adatok*. 1923. 33. 35.

történetük aranykorát testesítette meg.¹¹ Ahogy erre Klein Rudolf művészet-történész is rámutatott „ez a díszítés és gazdagság netovábbja, a magyar zsidó optimizmus csúcsa, mely rímel a Pick és Herz szalámi-dinasztiák példátlan sikerére, a Löw rabbik rendkívül dús nyelvezetű és lendületes beszédeire. Ez az épület az aranykor pompás megtestesítője [...] Helyet kap benne az összművészet, és még a tudomány is a Szentföld élővilágának képzőművészetbe öntött kiadásban. A modernkori zsidó univerzalizmus jellemző megnyilvánulása.”¹² Mindebben egészen kivételes – társalkotói – szerepe volt Löw Immánulnek (1854–1944), a korszak egyik legkiemelkedőbb, nemzetközi hírű rabbijának, aki orientalistaként, kultúrtörténétirőként, vallástudósként és botanikusként is ismert volt. Személyisége, felfogása a szegedi közösségre is minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt. Édesapjától, a szintén közismert Löw Lipót rabbtól (1811–1875) vette át a rabbiszéket 1878-ban. Ők ketten voltak a zsidó neológia meghonosítói Magyarországon, így Szeged ennek a mérsékelt modernista irányzatnak a központja lett. Közösségükben vált az általános neológ izraelita önmeghatározásnak egyik fontos elemévé a magyar nemzethez tartozás gondolata, amelyet a legkülönbébb módokon juttattak kifejezésre. Ennek jegyében a hitközséghez tartozó szegedi családok fontos közéleti és gazdasági társaságokban vállaltak szerepet; sok szállal kapcsolódtak Szeged kulturális, zenei és sportéletéhez. Hittársaik számára pedig számos jótékonyági alapítványt, kórházat, Árvagyyletet, Nőegyletet, népiskolát, óvodát működtettek.¹³

Taussig vendégkönyvei a városnak ezt a kivételesen progresszív időszakát dokumentálják. Közben felsejlenek bennük a vész korszakának előjelei, rámutatva a modernitás destruktív hatásaira is.

A pszichoanalízis Szegeden

Nemcsak a Taussig-vendégkönyvekből, hanem a város- és irodalomtörténeti forrásokból is tudjuk¹⁴, hogy a Kelemen utcai Pollák házban, ahol Taussigék él-

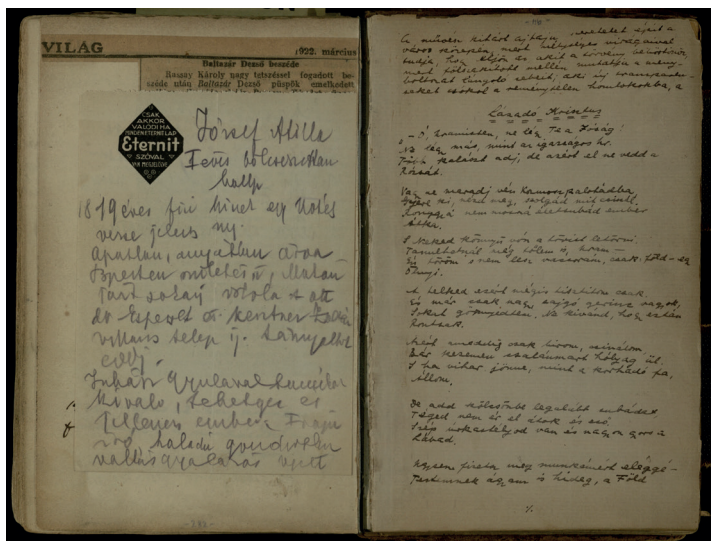
11 Az Új Zsinagógában Tardos-Taussig Ármin nemcsak a feliratok betűinek tervezőjeként, hanem imaszék tulajdonosként is örök emléket hagyott.

12 Klein: *A szegedi zsinagóga, társadalmi és építészeti kontextusa*. 2024.

13 Erről bővebben lásd Glässer: *Az integráció politikai liturgiái. Szimbolikus politika és hazafiasság Löw Immánuel beszédeiben*. 2014. 91–112.

14 Péter: *Juhász Gyula ismeretlen vallomásai egy emlékkönyvben*. 1960. 6.; Magyar: *Eljön az, akit a*

tek, nagy társasági élet zajlott. Juhász Gyula, Móra Ferenc mellett Étsy Emília (1884–1964) a modern magyar színjátszás egyik úttörője és a korabeli kortárs versek tolmácsolója (Ady, Babits, Balázs Béla, és mindenekelőtt Juhász Gyula verseit szavalta) is tagja volt ennek a pezsgő szellemi közegnek.¹⁵ Magyar László író, lapszerkesztő, aki jól ismerte a színésznőt, ezt írta róla egyik cikkében: „Egyike volt a legelsőeknek, akik a Szegeden diákoskodó József Attilában megéreztek az új költőt.” Ehhez Juhász Gyula elismerő véleménye is bizonyára hozzájárult. Talán épp kettőjük közül valaki ajánlotta be az ifjú egyetemistát Taussigékhoz ebédre, amire egy, a vendégkönyvbe ragasztott cédula is utal. Így történt, hogy József Attila a „szerdákat ette” a Kelemen utcai házban.

3-4. kép: A József Attila „beajánló” cédula és József Attila bejegyzésének első oldala, 1. Könyv/283 (94).

1921 és 1923 vége között ugyanebben a házban bérelt lakást Taussigéktól a hazai pszichoanalitikusok egyike, ekkor már Étsy Emília férje, a szintén izraelita Rapaport Samu (1888–1970). Már 1929-ben rövid ideig Juhász Gyulát is az új módszerrel kezelte: álomleírásokat kért tőle. 1931-ben, a *Döntsd a tőkét, ne sirán-*

törvény bebörtönöz. Los Angeles-i üzenet József Attiláról. 1964. 6.

15 Lengyel: József Attila első analitikusa. A pszichoanalitikus Rapaport Samuról. 1995. 165.

kozz című kötet megjelenése után aztán József Attila is Rapaport páciense lett,¹⁶ és megismerte az analitikus terápiát. Sőt, „Rapa” két pszichoanalitikus kötetét is ő dolgozta át, stilizálta.¹⁷ Feltehetően épp a szegedi baráti körben szerzett ismeretség hozta össze az orvost a két költővel, de Szigeti Lajos Sándor arra hívta föl a figyelmet, hogy József Attila már tizennyolc éves korában olvasott Freudról és a költői szublimációról a szegedi *Csend* című folyóiratban.¹⁸

Rapaport Samu a hazai pszichoanalitikusok egyike volt, Szegeden az egyetlen orvosanalitikus. A módszer, amellyel az akkor még belgyógyásként dolgozó orvos kísérletezni kezdett, újszerű volt nemcsak idehaza, de Európában is. Létrejött a 19. század utolsó harmadában megszülető pszichológia területéhez, ezen belül közismerten Freud nevéhez kapcsolódott. „A létrejövő új tudomány, a pszichológia a modernitás tradícióját folytatta, megpróbálta elszakítani a mentális jelenségek vizsgálatát a filozófiától, és a természettudományok módszereivel kutatni: alapító tette a kísérleti módszer adaptálása volt.”¹⁹ Freud azonban félretolva az 1890-es évek kísérleti próbálkozásait, egy sajátos hermeneutikai tudományt, egyben gyógyító módszert alkotott, ez volt a pszichoanalízis. Központjában a modernitás reduktív antropológiáit és a német romantikus tradíciót ötvöző szemlélete állt. Az egyéni életútban megjelenő irracionális álom, képzelet, érzelmek, és melankólia jelenségeit próbálta a racionalitás hatókörébe vonni és analízálni.²⁰ Még két évtized sem telt el Freud új módszerének megjelenése óta, de a szegediek már ízelítőt kaphattak belőle Rapaport Samu helyi lapban megjelent cikkei és előadásai által, melyekre a vendégkönyvek bejegyzései is reflektálnak.²¹

16 Erről bővebben lásd, benne a témához tartozó további szakirodalmakkal: Valachi: *Szóra bírt, hallgatag mélységek. József Attila és a pszichoanalízis*. 2005. 38–49.

17 Rapaport Samu kötetei: *Alvás, aluszékonyság, álmatlanság*. Budapest: Szatmáriné Bánó Vilma Kiadása, 1936, *Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása. Pszichoanalitikai tanulmány*. Budapest: Lélekkutatás Kiadványa, 1931.

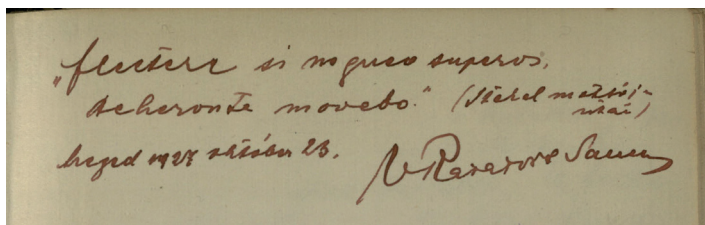
18 Valachi: *Szóra bírt...* 40.

19 Szummer: *A csábítási elmélettől a tudattalan hermeneutikájáig – a pszichoanalízis születése*. 2016. 31.

20 Uo. 32.

21 A *Délmagyarország* napilap beszámolói szerint Rapaport Samu szegedi előadásai: 1929. december 8. Apák és fiúk harca, 1929. április 30. Anyák és lányok harca, 1929. november 10. A kultúr-nő lelki problémái, 1930. október 12. Napsugaras gyermekkor, 1934. október 28. Freudról és a freudizmus korszakalkotó jelentőségéről. A helyi *Délmagyarország* című lapban megjelent írásai: A lelki élet a tudatalatti mélységekben 1928. május 8. 8., Miért akarnak az emberek eljutni az északi sarkra? 1928. július 8. 6., Még egyszer a házasságok csődje 1929. december 25. 14., Kollektívizmus lélektani megvilágításban 1930. december 25. 29., Hol volt, hol nem volt... Móra Ferenc mesekönyve 1931. február 8. 8., Szociológia és freudizmus 1931. április 19. 8.

Rapaport először 1927. október 23-án írt a naplóba: „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo” – idézi Vergilius *Aeneis* című eposzából, azaz „Ha az égieket meg nem indíthatom, a poklot fogom megmozgatni.” Bíró-Balogh Tamás irodalmár rámutatott, hogy „Rapaport itt nem közvetlenül az ókori latin költőt citálja, hanem Freud *Die Traumdeutung* (1900) (magyarul: *Az álomról*, vagy utóbb: *Álomejtés*) című művét, amelynek mottója éppen ez az idézet.” (KÉP 5) „Rapa” első pszichoanalitikai cikke (*A lelki élet a tudatalatti mélységeiben*)²² 1928 májusában jelent meg, ez a bejegyzés az orvos pszichoanalitikai érdeklődésének egy eddig nem ismert korai dokumentuma, sőt talán igazolása annak, hogy 1927-ben már alkalmazta praxisában a pszichoanalízis módszerét.”²³

5. kép: Rapaport Samu bejegyzése 1927. Október 23-án, 2. Könyv/60.

Második bejegyzését 1928. december 8-án, a szegedi *Apák és fiúk harca a családban és a társadalomban* című előadás napján írta a könyvbe. Az előadást a helyi *Dél-magyarország* hasábjain polémakövette, ami még inkább ráirányította a figyelmet Szegeden a pszichoanalízis új megközelítéseire és Rapaport Samunak a freudizmus térhódításáért tett erőfeszítéseire.

Ezen a ponton talán érdemes röviden utalnunk arra, hogy a pszichoanalitikus mozgalom jelentős átfedésben volt a zsidóság kulturális-vallási közösségével. „A pszichoanalízis »zsidó tudományként« való megbélyegzése régi és már Freud korában is virágzó antiszemita sztereotípa volt.”²⁴ A témával foglalkozó Schmelowsky Ágoston erre a kapcsolatra a következő magyarázattal szolgál: „Elmondhatjuk tehát, hogy a zsidó hagyomány a szöveghez való viszonyban fenntartott egy – pszichoanalitikus szemmel nézve is – adaptív kapcsolatot a tudattalanhoz. A szekularizációval azonban ez a fajta kapcsolat szükségképpen megszűnt, és a

²² Rapaport: *A lelki élet a tudatalatti mélységeiben*. 1928. 8.

²³ Bíró-Balogh: „Szeged egyetlen orvosanalitikusa”. 2024. 166–169.

²⁴ Wistrich: *Sigmund Freud zsidósága*. 2019.

vallási hagyományából kikerült nyugati embernek új utakra kellett lépnie ahhoz, hogy a belső harmóniát megtalálja. Vallástörténeti szempontból a pszichoanalízis ennek az útkeresésnek, a modern, szekularizált ember spirituális útkeresésének egyik fontos állomása.”²⁵

Progresszió a pedagógiában

Rapaport Samu maga is írt arról, hogy az analízis elveinek népszerűsítésében sikerült eredményeket elérnie: „Szegedről azt mondják: porváros. Mégis azt tapasztaltam, hogy sehol sem lehetett volna élénkebb progressziót elérni a pszichoanalízis terén, mint itt [...] Az az érzésem, hogy Szegeden sikerült elhinteni azokat a problémákat, amiket az analízis nyújt. Szükséglet lett az embereknél a gyermeknevelés kérdése. A jövő generációja szempontjából rendkívül fontos a modern pedagógia feladata és ennek az eszmének ma már igen sok híve van Szegeden, úgy érzem, nem volt eredménytelen az analitikus munkája...”²⁶

Közismert, hogy Freud és analízisének szerepe meghatározó jelentőségű volt a huszadik századi nyugati ember önmagáról alkotott képének megalkotásában. Hozzá köthető a tudatalatti jelentőségének, illetve a kora gyermekkori nevelés befolyásának felismerése, részben a gyermekkor kultusza is. Maga a korszak, a 19–20. század fordulójának változásokkal teli évtizedei is hozzájárultak a gyermektanulmány, a pszichológiai alapú pedagógia, az új nevelés, a reformpedagógia megjelenéséhez.²⁷

Szegedre leginkább a szintén Taussig köreihez, a helyi zsidó közösséghez tartozó Pogány Margit (Rosenfeld, 1889–1952) külföldön is tanult szegedi reformpedagógus által gyűrűztek be a modern gyermeknevelés elvei. Margit 1907-ben szerzett oklevelet, majd Berlinben tanult, ahol a szakmai képzés mellett a német nyelvtudását is tökéletesítette.²⁸ Hazatérve 1914 őszétől gyermekek számára hirdetett meg reformiskolát, felekezetre való tekintet nélkül: „Rosenfeld Margit iskolája a németországi reformiskolák intencióit követi. Szabadban való szemléltető előadás, kerti munkálatok, svéd tornagyakorlatok, slöjd-, fa- és

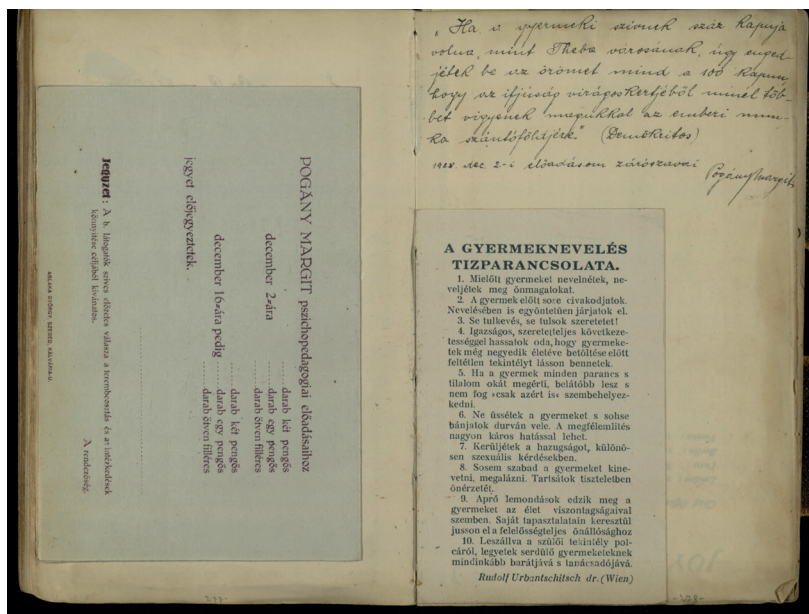
25 Schmelowsky: *Vallástörténeti észrevételek a zsidóság és a pszichoanalízis kapcsolatáról*. 2009.

26 N. n.: *Beszélgetés Étsy Emiliával és Rapaport Samuval, akik kedden eltávoztak Szegedről*. 1931. 4.

27 Baska–Szabolcs: *Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban 1906–1918*. 2005/2. 3.

28 Berta: *A szegedi zsidó elemi népiskola története (1844–1948) és tanítói életrajzok*. 2019. 59.

agyagmunkák a különböző módszerek szerint. Ezt akarja a reformiskola a rendes tanítás mellett bevezetni. A tanításban a tanító teljes passzív magatartását tartja elsősorban szem előtt, hogy a gyermek a saját egyéni hajlamai, tehetsége szerint fejlődhessen. Kiválóan alkalmas lesz ez az iskola azoknak a gyermekeknek a számára, akiknek fontos a friss levegő és ártalmas az egyfolytában való 3-4 órai ülés.”²⁹ Jóllehet a *Délmagyarország* hirdetéseiből és a szegedi Zsidó Népiskola évkönyveiből úgy tűnik, a reformiskola nem volt hosszú életű, hiszen Pogány Margit 1916-ban nyelviskolai tanárként, majd 1925-től a zsidó iskola tanítójaként tűnik fel, modern pedagógiai nézeteit továbbra is töretlenül népszerűsítette ismeretterjesztő előadások és cikkek formájában. A Taussig naplóba 1928. december 2-án beírt sorai is egy ilyen előadást örökítenek meg. „Ha a gyermeki szívnek száz kapuja volna, mint Theba városának, úgy engedjék be az örömet mind a 100 kapun, hogy az ifjúság virágoskertjéből minél többet vigyenek magukkal az emberi munka szántóföldjére. (Demokritos), 1928. dec. 2-i előadásom zárószavai, Pogány Margit.”

6. kép: Pogány Margit bejegyzése és előadásának meghívója, 2. Könyv/278.

29 N. n.: *Reformiskola*. 1914. 6.

A modern lélektani és pedagógiai kutatások eredményeiről című előadásáról – a szintén a Taussig szoros baráti köreihez tartozó – Juhász Gyula is beszámolt a szegedi *Hétfői rendkívüli Újság* napilapban: „Pogány Margit a ma legaktuálisabb kérdésével foglalkozott több, mint egy órán keresztül, rendkívül tartalmas és formás előadás keretében. A gyermeknevelés problémáit vetette föl, a modern lélektani alapokon nyugvó pedagógia tökéletes elméleti és gyakorlati tudásával és választott reájuk egy finom és mély lelkű nevelő biztosságával. Tiszta humanizmus szelleme szólalt meg minden szavában, ritka élmény emléket hagyva hálás hallgatóiban.”³⁰

Mindezek a gyermekközpontú pedagógiai gondolkodást és nevelői gyakorlatot előtérbe helyező reformpedagógiai irányzatok a szintén ezekben az évtizedekben kibontakozó életreform-mozgalmak sokszínű irányzataihoz illeszkedtek. A vendégkönyvekbe lapozva ezek az újító törekvések is visszaköszönnek.

Életreform és civilizációkritika

Az életreform-mozgalmak hátterében a 19. század végére kialakult modern ipari társadalom számos dilemmája és civilizációs pusztulásától való félelme állt. Az ennek nyomán kibontakozó, a mindennapi élet megújítását hirdető törekvések a közös, civilizációkritikai kiindulópontból rendkívül sok irányba fejlődtek tovább: filozófiai és vallási reformelképzelések, természetjáró és sportmozgalmak, vegetarianizmus, öltözködési, lakhatási vagy párkapcsolati reformideák vagy épp a nőmozgalom irányába. Ezeknek a mozgalmaknak, iskoláknak, elképzeléseknek a jelentős része a művészetek különböző ágaira is hatással voltak. A képzőművészetben túl a kórusmozgalom, a mozdulatművészet, az építészet és urbanisztika, az iparművészeti mozgalom, mind sokat merített ezekből az ideákból,³¹ és Szegedre is begyűrűzött hatásuk. Taussig természetesen ezeket az új törekvéseket is nyomon követte és megörökítette.

30 (j.)=Juhász: *Pogány Margit előadása*. 1928. 4.

31 A témáról bővebben lásd Németh–Vincze: *Továbbélő utópiák - magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciók hatások*. 2017.

Mozgásművészet

Az említett reformtörekvésekhez kapcsolhatók a korszak divatos táncművészeti mozgalmai is, melyekben a nőies viselkedés, a női öltözködés és életforma újszerű megközelítései ötvöződtek. A női test felszabadítására, a belső világ mozdulatokkal való szabad kifejezésére építő mozgáskultúra népszerűsítésére szerte Európában gimnasztikai iskolák jöttek létre. Ezek között az Emil Jacques-Dalcroze, genfi származású mozgás-, illetve zenepedagógus Hellerauban (Drezda városának egy negyede), 1910-ben nyitott iskolája volt a legnevesebb.³² Itt szerzte ritmikus sportgimnasztika oktatására feljogosító diplomáját az ugyancsak zsidó származású Szélpál (Stricker) Olga (1895–1986), mozgásművésznő, koreográfus, pedagógus. „Még zeneakadémiai tanuló éve alatt volt alkalmam látni Budapesten Émile Jaques-Dalcroze »mozdulat-szolfézs« bemutatóját, ami olyanira inspirálta, hogy zongoraművészi diplomájával kezében (1914-ben) kiutazott a híres mester Hellerau-i iskolájába, hogy 3 éven át tanulja rendszerét.”³³ Hazaérve előbb zeneiskolákban, a Színiakadémián, Zeneakadémián, majd művészettörténész férjével, Rabinovszky Máriusszal megnyitott saját budapesti iskolájában tanított. Ahogy 120. születési évfordulójára írott tanulmányában Lőrinc Katalin fogalmaz: „Szentpál Olga hitvallása szerint ugyanis a *mozgásművészet* (néhol szabad táncként is említik) pszichológiai, pedagógiai eszköz is volt, gyakorlásával gátlások küzdhetők le, s fejleszthető az önkontroll, s az empátia. Nem azt tartotta elsődleges céljának, hogy művészeket képezzen, hanem hogy bárkit hozzásegítsen egy egészségesebb, teljesebb életgyakorlathoz.”³⁴

Mindennek ellenére, koreográfusként letette kézjegyét a színházművészetben is. Ezt illusztrálja Taussig Árminnak a vendégkönyvbe ragasztott kiváló felvétele is, amelyen az első tényleges Szegedi Szabadtéri Játékok 1933-as *Az ember tragédiája* előadásán láthatók a „Szélpál lányok”. Az előadásra a szintén a helyi izraelita körökhöz tartozó Hont (Holtzer) Ferenc rendező kérésére készített a művésznő szabad táncos betéteket.

32 Németh–Pirka szerk.: *Az életreform és reformpedagógia – recepció és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. 2013. 29–30.

33 Lőrinc: *Szentpál Olga* 120. 2015.

34 Uo.

7. kép: A Szentpál-lányok az 1933-as Szegedi Szabadtéri Játékokon, 2. Könyv/247.

Iparművészet és Bauhaus

„Ahogy a pedagógiatörténet vagy a művelődéstörténet életreform-mozgalmakról beszél már a 19. században, úgy figyelik meg a művészettörténészek az életreform összefüggéseit a *Gesamtkunstwerk* megvalósulásaival.”³⁵ Ebben egyenrangú „félként” képzeltek el a zenét, táncot, festészetet, építészetet, színművészetet. A szecesszió után ennek a törekvésnek a Bauhaus mozgalom adott többek között keretet. A Walter Gropius nevével fémjelzett kör célja a használati tárgyak művészi megformálása, a tárgyak ipari formatervezése, a művészetet mindenkinek elv érvényesítése, a funkcionális jelleg mellett a totális műalkotás (*Gesamtkunstwerk*) megvalósítása volt. Mindezeket a célkitűzéseket a mindennapi élet területein (lakberendezés, bútór- és textiltervezés) és az építészetben is törekedtek realizálni. Ennek jegyében a Bauhaus az ipari társadalom által elvárt funkcionálizmust képviselte, és utat nyitott az ipari formatervezésnek, valamint a belsőépítészetnek. Műhelyeiben tömegtermelésre alkalmas bútort és használati tárgyakat terveztek. Ennek jó példái az azóta ikonikussá vált, a forradalmian más, az anyagszerűséget és funkcionálitást minden egyéb szempont elé helyező Breuer Marcell-féle csőbútorok. Kevesek számára ismert azonban, hogy a csővázás bú-

35 Beke: *Művészet-e a mozdulatművészet? – művelődéstörténeti szerepek*. 2013. 11.

torok hírnevéhez, megalkotásához egy szegedi bútortervező, Lengyel Kálmán (1900–1945) is jelentősen hozzájárult. Kálmán pályája Szegedről, a Taussigékkal szemben álló híres Lengyel palotából indult. Itt működött az az 1858 óta fennálló neves bútorgyár és üzlet, amely még a királyi és a császári családnak is beszállítója volt, világkiállítási aranyéremmel is rendelkezett.³⁶ Így a harmadik generációhoz tartozó két ifjú Lengyel, László és Kálmán is a bútoros szakmában tervezte jövőjét. Külföldi inasévekre (vagy a már életbe lépett numerus clausus (1920. évi XXV. tv. Cikk) miatt kényszerűségből) Németországba mentek tanulni, majd a '20-as évek közepétől Berlinbe költöztek. Kálmán itt kötött házasságot Pataki Hajnal iparművésszel. Már sikeres építészként és belsőépítészként 1927-ben közös céget alapított a Bauhaus későbbi nagymesterével, Breuer Marcellal *Standard Möbel Lengyel & Co.* címen. Nem tudjuk pontosan, hogy találkoztak, de az ismert, hogy Berlinben számos zsidó származású magyar emigráns művész talált menedékre a kommün, illetve a numerus clausus után. Így például a Breuer Marcellhoz hasonlóan pécsi születésű, izraelita családból származó Pataki Hajnal, aki aztán szülei költözése révén vált szegedivé, vagy az ugyancsak a Gropius-féle iskolában oktató, szintén zsidónak számító Moholy-Nagy László, akit akár Szegedről is ismerhettek.³⁷

A Breuerrel közös cégben Kálmánnak, aki otthonról hozta a bútorkereskedelem csínját-bínját, nagy szerepe volt abban, hogy hírnevet és piacot hoztak a csőbútorok. A pécsi gyökerekkel rendelkező Breuer ennek ellenére egy év múlva „kiszállt” a közös cégből, de Kálmán tovább folytatta a korszakban figyelemreméltóan modernnek számító cső- és Bauhaus stílusú bútorok tervezését. Népszerűek voltak formabontó, kis helyet foglaló, letisztult lakberendezési tárgyai, amelyek jól illeszkedtek a korszak új típusú, praktikus kialakítású lakásaiba. Ennek köszönhetően számos cikk és terv után 1931-ben, az akkor már *Ka-Le-Möbel* néven futó cége két kiállításon is szerepelt. Az egyiket az éppen Berlinben tartózkodó Taussig Ármin is meglátogatta, és emlékül a Pataki Hajnal által tervezett prospektust is beragasztotta könyvébe. A látogatás egyben rokoni vizit is volt, hiszen Taussig, felesége révén, családi kapcsolatban is állt a két Lengyel fiúval.

Berlin után két sikeres párizsi évet követően Lengyel Kálmán visszaköltözött Szegedre, majd Pestre, és itt folytatta tervezői és szakírói munkáját. Pályáját a

36 Janik–Horányi: *Von Szeged nach Berlin – Zur Biografie von Kálmán Lengyel*. 2024. 13–30.

37 Moholy-Nagy szegedi éveiről bővebben lásd Szabó: *Képek és hátterek. Moholy-Nagy László a Nagyalföldön 1895–1919*. 2021.

vészorkorszak zsidóellenes intézkedései törték derékba. 1944 júniusában egy csilagos házba kényszerült (Budapest, Csanády u. 6b), majd a keleti frontra küldték munkaszolgálatra, ahonnan megszökött. A szökés sajnos nem hozott szabadságot, Budapestre érve a gettóba kellett költöznie, onnan a sachsenhauseni, majd a buchenwaldi, végül a bergen-belseni koncentrációs táborba szállították. Innen már soha nem vissza szeretteihez.³⁸

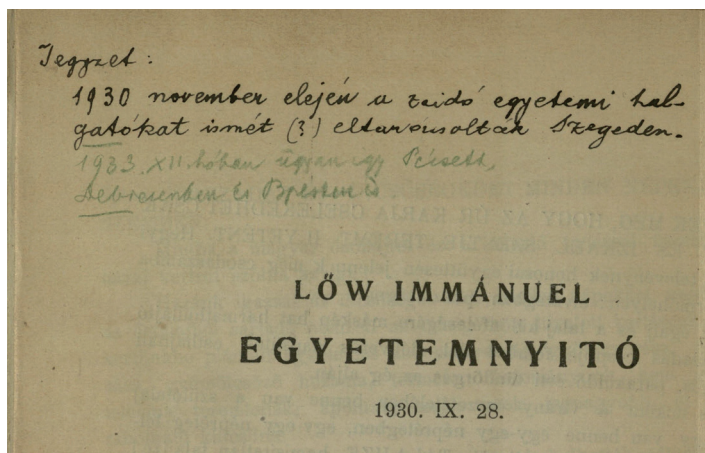
8. kép: Lengyel Kálmán prospektusa és a róla írott cikk, 4. Könyv/oldalszám nélkül

Destruktív hatások

Lengyel Kálmán életútja elvezet minket a modernizmus negatív hatásaihoz, a modernizmusban rejlő destruktív potenciálhoz: a kirekesztéshez, az elnyomás-hoz, amely a 20. század legnagyobb traumájához, a holokauszthoz vezetett. Jól lehet forrásunk szerzője/birtokosa nem érte ezt meg, mégis a bomlasztás és faji megkülönböztetés jeleit már ő is érzekelte.

Taussig vendégkönyvébe nem csak a barátok, ismerősök és hírességek írták emlékező soraikat, olykor maga is jegyzetelt bele újságcikkekből, beszédekből, rabbik

³⁸ Janik–Horányi: *Von Szeged...* 2024. 13–30.

9. kép: Taussig Löw Immánuel szegedi főrabbi nyomtatott egyetemnyitó beszédére írott széljegyzete, 5. Könyv/225.

ünnepi beszédeiből, sőt egy-egy esemény kapcsán gyakran saját velős meglátása-
it is odavéste a bejegyzések mellé. Ezekből a személyes megjegyzésekből felsejlik,
hogy a '20-as évek végétől őt is egyre jobban aggasztották a zsidósággal szembeni
ellenérzések, melyeket a legkülönbözőbb módon tapasztalt meg. 1928. február 23-i
bejegyzésében például arról írt, hogy alig három hónapnyi, a Szegedi Műkedvelő
Fényképészek Egyesületében betöltött elnökség után, *a tiszti karral együtt lemondani kényszerültem titokzatos (politikai és vallásbéli) okokból*. Később azt is leírta,
hogy az 1933-ban újjáalakított egyesületet már nélkülük szervezték meg. Egy má-
sik, 1930-as széljegyzetében az egyetemről eltanácsolt zsidó fiatalok miatt aggó-
dott, máskor barátja, Löw Immánuel főrabbi barátjának beszédén tündökölt: *Jeder sollte wissen: wann es schweigen muss und wann reden darf...Wir müssen weiter duldend schweigen!* [Mindenkinek tudnia kell azt, hogy mikor kell hallgatni és beszélni. Nekünk továbbra is türelmesen hallgatnunk kell!] Löw Immánuel 1935. XII. 14. írásmagyarázataiból. Az idézethez Taussig kendőzetlenül odaírta saját ér-
zését: *A hitlerizmus tobzódása és a nürnbergi zsidó törvény születése idején*.

Közismert, hogy az 1920-ban kihirdetett numerus clausus törvény (1920. évi XXV. tv. cikk) után folyamatosan érzékelhető volt a magyar társadalomban a nemzetiségű, „népfajjá” minősített zsidóság polgári jogainak szűkítése. Állan-
dóan visszatérő elemként jelent meg a különféle társadalompolitikai vitákban a zsidók túlreprezentáltságának a kérdése, amire hivatkozva a szellemi és gazda-
sági élet legkülönbözőbb ágazataiból próbálták kiszorítani őket. Taussig Ármin

mindennek ellenére hű akart maradni zsidóságához, olyannyira, hogy keserű és rosszálló megjegyzéssel illette egyik bejegyzésében 1929-ben kikeresztelkedett barátját. Miután a vész korszakát már nem élte meg, nem kellett megtapasztalnia, hova vezettek ezek az általa is észlelt jelek. Könyvei azonban számos olyan zsidó művész kézjegyét, gondolatait és alkotásait rögzítették, akik e vésznek az áldozataivá váltak.

Konklúzió

A 19–20. század fordulóját követő nagy szellemi mozgások és azok mindennapi megjelenéseinek sokasága ragadható meg a szegedi virilis³⁹, Tardos-Taussig Ármin vendégkönyvének példáiban. Jóllehet az 1500 oldalas hagyatékunk csak néhány szereplője került itt most előtérbe, általuk is körvonalazható, hogy a modernizálódó Szeged városának neológiaihoz tartozó zsidó polgárai az elitek és a középosztály művészet- és tudománypártoló tagjaivá, sőt több esetben is iránymutatóivá lettek. Tudatos modernizációs törekvéseik és akkulturációjuk által nem csak nyugat-európai tájékozottságra tettek szert, hanem azt helyben is kamatoztatták, továbbadták és a szellemi élet meghatározóivá váltak. Az újként legitimációt szerző foglalkozásokban (fotográfus⁴⁰, mozdulatművész, belsőépítész) is rendre ott találjuk képviselőiket és azt a sűrű kapcsolati hálót, amely sikeres asszimilációjuk mellett is látható közösséggé tette őket.

Irodalom

- Balázs Zsuzsanna: A több hullámban fertőző autografománia. *Heti Fortepan* 85. 2022. április 29., <https://hetifortepan.capacenter.hu/autogramok> (letöltés ideje: 2025. június 15.)
- Baska Gabriella – Szabolcs Éva: Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban 1906–1918. *Iskolakultúra* 2005/2. 3.

39 A legnagyobb adózók, akik emiatt a városi tanácsban is helyet kaptak.

40 Így például Taussig Ármin baráti köréhez tartozott, és vendégkönyvében is otthagya kézjegyét a szintén zsidó felmenőkkel rendelkező két neves szegedi nő fotóművész: Bäck Mancsi és a Bauhaus köreiben tanult Kárász Judit is.

- Beke László: Művészet-e a mozdulatművészet? – művelődéstörténeti szerepek. In Beke László – N. Németh András – Vincze Gabriella szerk.: *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom és művészet tükrében*. Budapest: Gondolat, 2013. 7–14., 11.
- Berta Tibor: *A szegedi zsidó elemi népiskola története (1844–1948) és tanítói életrajzok*. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség dr. Birnfeld Sámuel Könyvtára, 2019. 59.
- Bíró-Balogh Tamás: „Szeged egyetlen orvosanalitikusa”. In Frauhammer szerk.: *A művész kitárt ajtaja*. 2024. 166–169.
- Frauhammer Krisztina szerk.: *A művész kitárt ajtaja. Tardos-Taussig Ármin élete és vendégkönyvei*. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 2024.
- Glässer Norbert: Az integráció politikai liturgiái. Szimbolikus politika és hazafiság Löw Immanuel beszédeiben. In Tóth István szerk.: *Zsidók Szeged Társadalmában*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 2014. 91–112.
- Janik, Christoph – Horányi, Éva: Von Szeged nach Berlin – Zur Biografie von Kálmán Lengyel. In Bröhan Torsten – Janik, Cristoph – Engelhard, Susanne – Bröhan Design Foundation Hrsg.: *Stahlrohrrevolution! Kálmán Lengyel, Marcel Breuer, Anton Lorenz und das Neue Möbel*. Stuttgart: Arnoldsche – Bröhan Design, 2024. 13–30.
- (j.)=Juhász Gyula: Pogány Margit előadása. *Hétfői Rendkívüli Újság*, 1928. december 3. 4.
- Klein Rudolf: A szegedi zsinagóga, társadalmi és építészeti kontextusa. *Szombat*, 2024. 03. 21., <https://www.szombat.org/politika/a-szegedi-zsinagoga-tarsadalmi-es-epiteszeti-kontextusa> (letöltés ideje: 2025. június 15.)
- Lengyel András: József Attila első analitikusa. A pszichoanalitikus Rapaport Samuról. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1995/2. 163–189.
- Lőrinc Katalin: Szentpál Olga 120. *Táncélet*, 2015. December 7. <https://www.tancelet.hu/hirek/3815-szentpal-olga-120> (letöltés ideje: 2025. június 15.)
- Magyar László: Eljön az, akit a törvény bebörtönöz. Los Angeles-i üzenet József Attiláról. *Délmagyarország*, 1964. március 8. 6.
- N. n.: Beszélgetés Étsy Emíliaval és Rapaport Samuval, akik kedden eltávoztak Szegedről. *Délmagyarország* 1931. április 29. 4.
- N. n.: Reformiskola. *Délmagyarország*, 1914. augusztus 30. 6.
- N. n.: *Az 1920. évi népszámlálási adatok*. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest: Magyar

- Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 1923.
- Németh András – Pirka Veronika szerk.: *Az életreform és reformpedagógia – recepció és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*. Budapest: Gondolat, 2013. 29–30.
- Németh András – Vincze Beatrix: *Továbbélő utópiák - magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepció hatásai*. Budapest: L'Harmattan, 2017. (Neveléstudomány-történeti tanulmányok).
- Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk.: *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. Budapest: L'Harmattan, 2017.
- Péter László: Juhász Gyula ismeretlen vallomása egy emlékkönyvben. *Délmagyarország*, 1960. február 27. 6.
- Rapaport Samu: A lelki élet a tudatalatti mélységekben. *Délmagyarország*, 1928. május 8. 8.
- : *Alvás, aluszékonyág, álmatlanság*. Budapest: Szatmáriné Bánó Vilma Kiadása, 1936.
- : *Ideggyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása. Pszichoanalitikai tanulmány*. Budapest: Lélekkutatás Kiadványa, 1931.
- Schmelowsky Ágoston: Vallástörténeti észrevételek a zsidóság és a pszichoanalízis kapcsolatáról. *Szombat*, 2009. március 20. <https://www.szombat.org/politika/3803-vallastortenet-eszrevetelek-a-zsidóság-es-a-pszichoanalízis-kapcsolatarol> (letöltés ideje: 2025. június 15.)
- Szabó Tamás: *Képek és hátterek. Moholy-Nagy László a Nagyalföldön 1895–1919*. Szeged: Múzeumi Tudományért Alapítvány, 2021.
- Szummer Csaba: A csábítási elmélettől a tudattalan hermeneutikájáig – a pszichoanalízis születése. *Magyar Filozófiai Szemle* 2016. 60/1. 31–49.
- Taylor, Charles: Modern társadalmi imaginációk. In Niedermüller et al.: *Sokféle modernitás*. 2017. 34–70.
- Valachi Anna: Szóra bírt, hallgatólag mélységek. József Attila és a pszichoanalízis. *Csiki lapok* 2005/4. 38–49.
- Wistrich, Robert: Sigmund Freud zsidósága. Ford. Kis Anna. *Restancia*, 2019. November 3. <https://www.restancia.hu/identitas/wistrich-freudzsidósága.html> (letöltés ideje: 2025. június 15)